

*Dr Dragiša Drakić, docent
Pravnog fakulteta u Novom Sadu*

BITNO SMANJENA URAČUNLJIVOST

Sažetak: *U prvom delu rada autor govori o nastanku savremenog instituta bitno smanjene uračunljivosti, do čega dolazi početkom dvadesetog veka.*

U drugom delu rada autor definiše pojam odnosnog instituta. S tim u vezi, on ističe da je bitno smanjeno uračunljiv – onaj učinilac koji je u vreme izvršenja krivičnog dela patio od nekog težeg duševnog poremećaja, koji je ometao njegovo redovno psihičko funkcionisanje, zbog čega mu je bilo naročito teško, ali ne i nemoguće, da se motiviše shodno određenoj krivično – pravnoj normi.

U trećem delu rada određuje se odnos između instituta bitno smanjene uračunljivosti i insituta neuračunljivosti, te navode njihove međusobne sličnosti i razlike.

Konačno, u četvrtom delu rada autor razmatra pitanje prirode bitno smanjene uračunljivosti. Na kraju zaključuje, da je to psihopatološko-normativni mešoviti pojam, u kojeg su ugrađene i psihopatološke činjenice i njihovo normativno vrednovanje.

Ključne reči: *bitno smanjena uračunljivost, teški duševni poremećaj, poremećaj psihičkih funkcija, neuračunljivost, psihopatološko-normativni pojam.*

1. Nastanak savremenog instituta bitno smanjene uračunljivosti

Nastanak ideje o krivično – pravnom institutu bitno smanjene uračunljivosti vezuje se za devetnaesti vek, kada dolazi do suštinske promene u psihijatriji u pogledu shvatanja duševnih bolesti, koja će dovesti do svojevrzne najezde psihijatrije u krivični postupak. Naime, ona tada više

ne gleda na duševnu bolest kao na bolest koja ima organski uzrok, koja je, dakle, uzrokovana biološkim, endogenim faktorom. Pojava duševne bolesti sve više se dovodi u vezu sa činiocima koji deluju iz bolesnikove okoline. Iako se i dalje priznaje endogeni faktor kao mogući uzrok bolesti, sada se smatra da nju može prouzrokovati i egzogeni faktor, samostalno ili u sadejstvu sa endogenim. Tako nastaju „granični slučajevi“ ili „psihički granična stanja“, odnosno „varijacije ličnosti“, pod kojima se podrazumevaju sve ne-bolesne duševne abnormalnosti. To je „oblast između normalnih duševnih zbivanja, s jedne strane, i bolesnih psihičkih fenomena, s druge“. Drugim rečima, u pitanju je „granična oblast između normalne psihologije i psihopatologije“.¹ Kasnije se proučavaju i duševna stanja i zbivanja koja leže na granici između ne-bolesnih duševnih abnormalnosti (varijacija) i bolesnih duševnih abnormalnosti (duševnih bolesti), te se formira posebna oblast koja leži izvan oblasti normalne psihologije i ulazi u psihopatologiju.² Razlika između „normalne“ i „bolesne“ osobe u većini ovakvih slučajeva je više u stepenu, nego u obliku.³ Od tada, pa sve do danas, pojam bolesti u psihijatriji nije samo biološki, već je i socijalni, a takođe i psihološki.⁴

Dakle, u drugoj polovini devetnaestog veka dolazi do „eksplozije“ simptomatološkog polja u psihijatriji, jer se ona sada interesuje za simptome, odnosno ponašanja, koja ranije nisu bila predmet njenog interesovanja. To dovodi do svojevrsnog „kompetencionog konflikta“ sa psihologijom, jer psihijatrija počinje polako prisvajati za sebe ono što je nekada bio predmet proučavanja psihologije, što je dovelo do njihove međusobne „borbe za teritorijalnu prevlast“ u krivičnom postupku.⁵

Širenje simptomatološkog polja u psihijatriji druge polovine devetnaestog veka osetilo se i u oblasti krivičnog prava. Tako, psihijatrija zahteva od krivičnog prava da prihvati njena nova saznanja o duševnim bolestima i poremećenostima, te da se proširi lista bio-psihičkih kategorija u okviru propisa o neuračunljivosti krivičnih zakona, koje mogu dovesti do

¹ H.Witter, *Grenzfälle zwischen Variation und Krankheit*, Handbuch der forensischen Psychiatrie I, Berlin – Heidelberg – New York, 1972, s.506.

² Videti o tome detaljnije, H.Witter, *ibid.*

³ Tako, C.Crowcroft, *Razumijevanje ludila* (prevod), Zagreb, 1980, str.185.

⁴ Tako, K.Jaspers. Preuzeto iz: W.Bräutigam, *Psychoanalyse in foro*, Handbuch der forensischen Psychiatrie I, *ibid.*, s.794.

⁵ Iako se psiholozi kao veštaci uglavnom pozivaju u krivični postupak od početka dvadesetog veka, oni nikada nisu ugrozili primat psihijatrima. O psihološkom veštačenju videti npr. T.Fabian, S.Stadler, *Die psychologische Begutachtung der Schuldfähigkeit – Entwicklung, Meinungen, Perspektiven*, Ausgewählte Fragen und Probleme forensischer Begutachtung, Köln – Berlin – Bonn – München, 1987. Takođe, videti: M.Biro, *Psihološka nauka i pravo*, Glasnik Advokatske komore Vojvodine, br.6, Novi Sad, 1987.

oslobađajuće presude. Do toga je u većini tadašnjih krivičnih zakonodavstava, neposredno ili posredno, i došlo. Stoga se s pravom moglo govoriti o svojevrsnoj „psihijatrizaciji“ krivičnog prava i postupka. Ovo je nesumljivo bio dotad najžešći upad psihijatrije u domen krivičnog prava. Smatramo da je kao njegova posledica nastao institut bitno smanjene uračunljivosti, koji nosi sa sobom ublažavanje kazne.

S tim u vezi, od početka je bilo jasno da ne može svaka psihijatrijski relevantna dijagnoza dovesti, u kontekstu instituta neuračunljivosti, do oslobođenja od kažnjavanja. Zbog toga se, najpre u teoriji, a zatim i u krivičnim zakonima⁶, zahvaljujući pre svega uticaju učenja Sociološke pravne škole, izvršila klasifikacija duševnih poremećaja, na ona koja dovode do oslobađajuće presude, i ona koja dovode samo do ublažavanja kazne u okviru instituta bitno smanjene uračunljivosti,⁷ uprkos protivljenjima velikog broja tadašnjih teoretičara krivičnog prava.⁸

Međutim, problem ni time nije bio u potpunosti rešen. Naime, sudije su došle u apsurdnu situaciju, da onog učinioca kojeg su do tada u praksi kažnjavali strože, jer ima „loš karakter“, sada kažnjavaju blaže u okviru instituta bitno smanjene uračunljivosti, jer je „psihopata“, „sociopata“, „neurotičar“, „fobičar“, ili ima neku drugu, sličnu, psihijatrijsku dijagnozu.⁹ Pravnik Wilmanns tada tvrdi da će „to imati za posledicu izlučenje svih pravih zločinačkih priroda iz normalnog kažnjavanja“.¹⁰ Dakle, dovoljno je bilo da veštak psihijatar u krivičnom postupku „nanjuši“ neku psihijatrijsku dijagnozu na strani učinioca krivičnog dela, pa da sud, nemajući kud, takvog učinioca „nagradi“ – blažim kažnjavanjem ili oslobo-

⁶ Izuzetak od toga je francusko krivično zakonodavstvo, koje nije poznavalo institut bitno smanjene uračunljivosti sve do donošenja novog KZ iz 1992. godine (stupio na snagu 1994), premda ni sada isti nije jasno definisan. Videti o tome, V.Kambovski, *Kazneno-pravnata reforma pred predizvičite na XXI vek*, Skopje, 2002, str.163.

⁷ S tim u vezi, u Motivima srpskog projekta KZ-a iz 1910. godine kaže se: „I naukom i iskustvom je nesumnjivo dokazano da ima takvih duševnih stanja, koja se ne mogu nazvati ni zdravljem ni duševnim bolestima, već koja stoje između zdravlja i bolesti. Taj prelaz od zdravlja ka duševnoj bolesti i od svesnog ka besvesnom stanju vrlo je postepen i jedva se daje primetiti“. Videti, S.Frank, *Sarađivanje suca i psihijatra u utvrđivanju smanjene ubrojivosti*, Zagreb, 1929, str.18.

⁸ Videti o tome, V.Grozdanić, *Smanjena uračunljivost u krivičnom pravu*, Zbornik Pravnog fakulteta u Rijeci, 1990, str.62. Takođe, N.Srzentić, A.Stajić, L.J.Lazarević, *Krivično pravo Jugoslavije*, Beograd, 1994, str.185,186.

⁹ Tako Frank kaže: „Tako zvani duševno manje vrijedni, oni isti, koje je psihijatar prije sto godina a još i kasnije u skladu sa ondašnjim narodnim pravnim shvatanjem proglasio potpuno odgovornima kao ništarije, prevarante, razbijače i glupane – u koliko je sudac uopće nabacio pitanje njihove ubrojivosti – to su ubrojivi sa manjom krivnjom, za njih se traži posebna pažnja u budućem kaznenom zakonu...“. S.Frank, *ibid*, str.19.

¹⁰ Videti u S.Frank, *ibid*, str.20.

denjem. Na to ga je obavezivala tzv. biološka metoda utvrđivanja neuračunljivosti odnosno bitno smanjene uračunljivosti¹¹, koja je bila vladajuća u krivičnim zakonodavstvima devetnaestog veka. Prema ovoj metodi, dovoljno je bilo da se na strani učinioca konstatuje postojanje propisane psihijatrijske dijagnoze, pa da se na osnovu iste donese zaključak o njegovoj neuračunljivosti ili bitno smanjenoj uračunljivosti. Drugim rečima, ovde se nije ispitivao uticaj utvrđenih psihopatoloških stanja ili procesa na psihičko funkcionisanje učinioca u vreme dela i u odnosu na počinjeno delo. Stoga se može reći da je u gotovo čitavom devetnaestom veku institut neuračunljivosti odnosno bitno smanjene uračunljivosti bio predmet dijagnoze, a ne vrednosnog suda, i kao takav – stvar veštaka psihijataru, a ne sudija.

Dakle, ni koncipiranje instituta bitno smanjene uračunljivosti na način kako smo to napred predstavili, u cilju sprečavanja pojave širokog eskulpiranja svih „psihijatrijskih slučajeva“ u krivičnom postupku, nije doneo ništa dobro za pravnike. On je još više razlabavio snagu kaznene prevencije, kao i suverenu moć sudijskog odlučivanja. Jer, ako se onaj učinilac kojeg su veštaci psihijatri proglasili za „psihijatrijski slučaj“ ne izuzme iz kaznenog progona zbog neuračunljivosti, njemu će se barem kazna ublažiti u okviru bitno smanjene uračunljivosti. Veštaci suvereno i bez ikakve kontrole suda odlučuju o sudbini veštačenih učinilaca u krivičnom postupku. Naime, ukoliko postoji psihijatrijska dijagnoza, postoji i neuračunljivost, ili makar bitno smanjena uračunljivost.

Od ovakvog „psihijatrijskog upada“ krivično pravo je bilo prinudeno da se odlučno brani, jer je ozbiljno bila dovedena u pitanje njegova egzistencija. Postojala je realna opasnost da se ugrozi izvorna konstrukcija krivično-pravne dogmatike i pravosuđa.

Prvi korak, koji je početkom dvadesetog veka u tu svrhu bio preduzet u većini krivičnih zakonodavstava¹², je propisivanje da je bitno smanjena uračunljivost fakultativni osnov za ublažavanje kazne. Dakle, psihijatar i dalje može da pripiše učiniocu krivičnog dela odgovarajuću dijagnozu. Međutim, sada sudija odlučuje, da li će tu dijagnozu valorizovati kroz ublažavanje kazne, ili će smatrati da je krivično-pravno irelevantna, te će učiniocu izreći kaznu iz redovnog kaznenog okvira – onu kojom bi kaznio i uračunljivog i duševno zdravog učinioca. Drugim rečima, krivično pravo ističe da nema svaka psihijatrijska dijagnoza krivično-pravni

¹¹ O ovoj metodi videti detaljnije, D.Drakić, *Neuračunljivost*, Novi Sad, 2007, str.61,62.

¹² Izuzetak od toga bili su npr. Projekat nemačkog Kaznenog zakona iz 1925. godine, kao i italijanski Projekat iz 1927. godine, koji propisuju obligatorno ublažavanje. Videti, S.Frank, *ibid*, str.29.

značaj u krivičnom postupku. Ono što je značajno za psihijatriju, naime, ne mora biti značajno istovremeno i za krivično pravo. Na taj način krivično pravo je sebi ustanovilo privilegiju da, na stepenici kažnjavanja bitno smanjeno uračunljivih učinilaca, izvrši selekciju psihijatrijski dijagnostikovanih poremećaja, na ona koja zaslužuju blaže kažnjavanje, i ona koja to ne zaslužuju.

Značajniji je međutim bio drugi korak kojeg je krivično pravo otprilike u isto vreme preduzelo u svrhu svoje zaštite od preteće „psihijatrizacije“. Njime je, najpre na teorijskom a zatim i na zakonodavnom planu, sudiji dato ovlašćenje da zaista odlučuje o uračunljivosti učinilaca, na taj način što je izvršena stroga podela kompetencija između sudije i veštaka psihijatra u krivičnom postupku. Naime, za krivično pravo više nije bilo dovoljno da je neko duševno bolestan ili poremećen, već se tražilo nešto više, nešto što nije dijagnoza ili konstatacija, već vrednosni sud.¹³ Od tada, pa do danas, u većini krivičnih zakonodavstava utvrđivanje neuračunljivosti odnosno bitno smanjene uračunljivosti vrši se na dva sprata, primenom tzv. biološko-psihološke metode.¹⁴ Najpre psihijatar utvrđuje, da li su kod učinioca u vreme dela postojali psihopatološka stanja ili procesi, i na koji način i u kojoj mери su uticali na njegove psihičke funkcije. Nakon toga sudija ceni, da li je, i na koji način, konstatovani psihopatološki sadržaj uticao na sposobnost učinioca da shvati značaj izvršenog dela i da upravlja svojim postupcima u odnosu na delo. Dakle, psihijatar konstatuje psihopatološke fenomene, a sudija utvrđuje učinke tih fenomena u odnosu na izvršeno delo. Drugačije rečeno, psihijatar podnosi sudu činjenice iz oblasti za koju je jedino on stručan, a sudija vrši vrednosnu (normativnu) ocenu tih činjenica u odnosu na određenu krivično-pravnu, zabranjujuću ili naređujuću, normu. Nakon toga, donosi konačnu odluku o pravnim posledicama odnosnih činjenica u predmetnoj krivično-pravnoj sferi. Prvi radi metodom prirodnih, a drugi metodom društvenih nauka. Time je jasno stavljeno do znanja da je institut neuračunljivosti odnosno bitno smanjene uračunljivosti pravni, a ne medicinski institut, i da je, kako on nije predmet dijagnoze već objekt vrednosnog suda, za donošenje odluke jedino nadležan sudija. Ipak, osnovna ideja ove, nesumnjivo bolje, metode utvrđivanja neuračunljivosti odnosno bitno

¹³ L.J.Bavcon, *Neki teoretski problemi krivične odgovornosti*, Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo, br.3, Beograd, 1965, str.316.

¹⁴ O nastanku i razvoju ove metode videti B.Zlatarić, *Pravni status duševno anormalnih delinkvenata*, Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo, br.3, Beograd, 1964, str. 308–312.

smanjene uračunljivosti, kojom se sprečava jednostranost i proizvoljnost biološke metode, i otklanja paradoksalnost da o sudbini duševno poremećenih učinilaca u krivičnom postupku faktički odlučuju psihijatri, doživela je potpuni krah, kako u našoj, tako i u stranoj, sudsko – psihijatrijskoj praksi.¹⁵

2. Pojam savremenog instituta bitno smanjene uračunljivosti

Većina savremenih krivičnih zakonodavstava poznaje institut bitno smanjene uračunljivosti¹⁶. Doduše, u nekim zakonodavstvima govori se o „smanjenoj uračunljivosti“, ali u suštini reč je o istom institutu, jer i u ovim zakonodavstvima, da bi došlo do ublažavanja kazne, sposobnost rasuđivanja i odlučivanja učinioaca mora biti smanjena u značajnoj meri, odnosno bitno.

Iako zakonska definicija odnosnog instituta gotovo da i nije menjana u većini evropskih krivičnih zakona, od njegovog uvođenja u novija krivična zakonodavstva pa do danas, tokom vremena su se iskristalisala dva shvatanja u pogledu pojma bitno smanjene uračunljivosti.

U našoj krivično-pravnoj literaturi se, ili ne ulazi u razmatranje pitanja pojma predmetnog instituta¹⁷, što je češći slučaj, ili se, ako se pokuša ovo učiniti, on shvata na neadekvatan način¹⁸. Slično je, mada ne u tolikoj meri, i u stranoj krivično-pravnoj teoriji.¹⁹ Jedan od retkih autora na našim prostorima koji ispravno shvata predmetni institut je Franjo Bačić²⁰.

Suština pogrešnog poimanja odnosnog instituta ogleda se u stavu da je bitno smanjena uračunljivost samostalna treća kategorija, koja se nalazi, negde na sredini, između neuračunljivosti i „pune“ uračunljivosti. Da-

¹⁵ Kako to nije predmet našeg naučnog rada, nećemo se detaljnije upuštati u obrazloženje gore navedenog. Videti o tome detaljno, D.Drakić, *Krivično pravo i psihijatrija*, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu, Tom I, br.2, 2004, str.529–534.

¹⁶ Videti o tome, V.Grozđanić, *ibid*, str.63. Takođe, V.Kambovski, *ibid*.

¹⁷ U starijoj literaturi videti npr. T.Živanović, *Osnovi krivičnog prava – opšti deo*, Beograd, 1922, str.260. Takođe, J.Tahović, *Krivično pravo – opšti deo*, Beograd, 1961, str.222–226. Od novije literature videti npr. Z.Stojanović, *Krivično pravo – opšti deo*, 11. izdanje, Beograd, 2005, str.173–175.

¹⁸ U starijoj literaturi videti, S.Frank, *Teorija kaznenog prava – opći dio*, Zagreb, 1955, str.144. Od novije literature videti, N.Srzić, A.Stajić, L.J.Lazarević, *ibid*, str.186.

¹⁹ Videti, C.Roxin, *Strafrecht – Allgemeiner Teil*, Band I, 3. Auflage, München, 1997, s.771; H.-H. Jescheck, *Lehrbuch des Strafrechts – Allgemeiner Teil*, 4. Auflage, Berlin, 1988, s.399.

²⁰ Videti, F.Bačić, *Kazeno pravo – opći dio*, 5. izdanje, Zagreb, 1998, str.224.

kle, prema pristalicama ovog shvatanja, bitno smanjena uračunljivost je u stvari među stepen, „poluuračunljivost“ odnosno „poluneuračunljivost“, koji se nalazi između dva krajnja pola. Drugim rečima, bitno smanjeno uračunljiva osoba je samo delimično sposobna da rasuđuje odnosno odlučuje, to jest, samo je delimično sposobna da shvati značaj izvršenog dela odnosno sposobna da upravlja svojim postupcima u odnosu na izvršeno delo. Ona „do pola“ može da rasuđuje odnosno odlučuje u relaciji prema počinjenom delu, a „od pola“ to nije u mogućnosti.

Ipak, kako se u psihičkoj sferi ne mogu primenjivati matematički logički obrasci, tako su i navedena shvatanja neprihvatljiva i neprimenjiva.

Stoga se u cilju razjašnjenja predmetnog pojma treba poći od sledeće psihološki logičke konstatacije jednog autora: „Kao što neki jarak određene širine ili može da se preskoči ili to ne može, tako je i čovek ili sposoban da shvati nedozvoljenost dela i da postupa u skladu sa takvim shvatanjem, ili to nije. Nešto treće ovde po logici stvari nije moguće“²¹.

To znači da postoji samo uračunljiv i neuračunljiv učinilac. Bitno smanjena uračunljivost je faktički posebna forma uračunljivosti – to je podslučaj uračunljivosti. Dakle, i bitno smanjeno uračunljiv je uračunljiv u pravom smislu te reči, jer je mogao da shvati značaj svog dela i mogao je time na odgovarajući način da bude motivisan. Međutim, od „potpuno“ uračunljivog učinioca on se razlikuje po tome, što, za razliku od njega, on mora da uloži daleko više mentalne snage i snage volje da bi postigao isti uspeh u rasuđivanju odnosno odlučivanju.²² Učinilac, pored toga što može biti „potpuno“ uračunljiv, može biti i „manje“ ili „više“ uračunljiv, u zavisnosti od količine napora koji treba da uloži da bi se ponašao u skladu sa odnosnom krivično-pravnom normom. Kada taj napor dosegne određeni krivično-pravno relevantni stepen težine, koji nosi sa sobom mogućnost blažeg kažnjavanja – reč je o bitno smanjeno uračunljivoj osobi. Dakle, i „potpuno“ uračunljivi, i „smanjeno“ uračunljivi i „bitno smanjeno“ uračunljivi učinioci su uračunljivi u krivično-pravnom smislu, jer su u datom momentu i u odnosu na određeno delo raspolagali sposobnošću rasuđivanja i odlučivanja. I u okviru odnosnog instituta može se vršiti stepenovanje „bitnog smanjenja“ sposobnosti rasuđivanja i odlučivanja. Međutim, sve dok jedna od ovih sposobnosti nije u potpunosti isključena, ne može se još govoriti o neuračunljivosti. Slikovito se može reći, da se na skali od jedan do deset, krivično-pravna uračunljivost u širem smislu pro-

²¹ T.Lenckner, *Die verminderte Zurechnungsfähigkeit*; in: Handbuch der forensischen Psychiatrie, Band I, Berlin – Heidelberg – New York, 1972, s.121.

²² Slično, R.Maurach, H.Zipf, *Strafrecht – Allgemeiner Teil*, Teilband I, 8. Auflage, Heidelberg, s.504.

stire od 1 do 9.9, a neuračunljivost nastupa na koti 10, dok se u okviru raspona od 5 do 9.9 prostire bitno smanjena uračunljivost kao vrsta uračunljivosti.

Postavlja se pitanje, zbog čega je bitno smanjeno uračunljivom učiniocu bitno otežano rasuđivanje odnosno odlučivanje? Na ovo pitanje smo već u prethodnom izlaganju delimično odgovorili. Razlog su dakle psihički poremećaji, koji doduše ne isključuju sposobnost rasuđivanja ili odlučivanja, ali ih „bitno umanjuju“, u tom smislu da je učiniocu teško da se ponaša shodno normama, to jest, da se odupre podstrecima koji ga „vuku“ ka delu. Da bi on to učinio, morao bi da uloži mnogo više psihičkog napora od „normalne osobe“. Dakle, on ovaj svoj nedostatak može da kompenzuje odgovarajućim angažovanjem psihičkih snaga. Zbog toga je on kriv za učinjeno delo. No, napred pomenuta činjenica ne sme se ignorisati, te se ona mora uzeti u korist učinioca, kao činjenica koja umanjuje meru njegove krivice i visinu izrečene kazne. Zato je bitno smanjena uračunljivost u krivičnim zakonodavstvima propisana kao osnov ublažavanja kazne.

Kakvi duševni poremećaji moraju biti da bi mogli „bitno“ smanjiti intelektualne i volunzarističke sposobnosti učinioca? Na ovo pitanje moglo bi se odgovoriti posrednim putem – to su, s jedne strane, oni duševni poremećaji koji nisu izraženi u istoj meri kao što je to slučaj kod neuračunljivosti, ali, s druge strane, ne ulaze ni u prostor koji je pokriven „punom“ uračunljivošću.²³ S tim u vezi, oni poremećaji, a pre svega endogene psihoze, koji potpuno razaraju psihički sklop ličnosti, dovode po pravilu do neuračunljivosti. Takođe, „mentalna oštećenja koja redovno postoje kod teških prestupnika, onih koji dela izvršavaju pod uticajem poriva i prestupnika kod kojih postoji sklonost ka kriminalu, ne mogu dovesti do bitno smanjene uračunljivosti“²⁴. Drugim rečima, „svako odstupanje od proseka, svaka biografska, dispozicijalna, konstelativna i situativna posebnost koja dovodi do dela može okrnjiti punu uračunljivost“²⁵. Ali, to ne znači da ovakva posebnost može dovesti i do bitno smanjene uračunljivosti. Do njega mogu dovesti samo ozbiljniji duševni poremećaji koji su izraženi u većem stepenu. Naravno, nas interesuje duševni poremećaj u relaciji prema počinjenom delu. Sve psihičke refleksije poremećaja koje nemaju ishodište u počinjenom delu ne igraju ovde ulogu. To je upravo tekovina napred pomenutog biološko-psihološkog metoda.

²³ Tako, H.L.Schreiber, *Die verminderte Schuldfähigkeit*, in: *Psychiatrische Begutachtung*, 2. Auflage, Stuttgart – Jena – New York, 1994, s.34.

²⁴ B.Jähnke, in: *Strafgesetzbuch – Leipziger Großkommentar*, Band I, 11. Auflage, Berlin, 2003, s.90.

²⁵ G.Schewe, G.Reinhard, *Forensische Psychopathologie*; in: *Rechtsmedizin – Lehrbuch für Mediziner und Juristen*, 5. Auflage, Köln, 1992, s.222.

Može se konstatovati da ne postoji mogućnost definisanja vrste i intenziteta duševnog poremećaja koji dovodi do bitno smanjene uračunljivosti. Unapred dato pravilo te vrste, više bi štetilo, nego koristilo. Nesumnjivo je da se na jednoj strani nalazi grupa mentalno zdravih, „potpuno“ uračunljivih učinilaca, za koje se neoborivo pretpostavlja da su u mogućnosti da se motivišu shodno normama. Zatim sledi brojna grupa „smanjeno“ uračunljivih učinilaca sa najrazličitijim duševnim smetnjama, kojima ne pada naročito teško da se na odgovarajući način motivišu. Ovakve smetnje krivično pravo najčešće ni ne konstatuje, ili zaključuje da im njihove smetnje ne umanjuje krivicu za počinjeno delo, odnosno umanjuju, ali ne bitno. Potom sledi manja grupa „bitno“ smanjeno uračunljivih učinilaca sa izraženijim duševnim poremećajima, čiji mentalni habitus odstupa od prosečnog tipa, i kojima je zbog toga dosta teško da se motivišu shodno normama. Konačno, na kraju imamo najmanju grupu drastičnih slučajeva odstupanja od „norme“, učinioce koji pate od najtežih duševnih poremećaja, koji u potpunosti razaraju psihički sklop njihove ličnosti, koji ne znaju šta rade, ni šta će svojom radnjom u kauzalnom smislu prouzrokovati. U pitanju su dakle neuračunljive osobe.

Na osnovu svega što smo istakli u prethodnom izlaganju može se reći da je bitno smanjeno uračunljivi učinilac – učinilac koji je u trenutku izvršenja dela patio od nekog težeg duševnog poremećaja, po vrsti odnosno intenzitetu, koji je ometao njegovu psihičko funkcionisanje, zbog čega je njemu u vreme izvršenja dela bilo naročito teško, ali ne i nemoguće, da se motiviše shodno određenoj normi. On je dakle odnosnom prilikom bio podobni adresat norme i kao takav imao mogućnost da shvati značaj izvršenog dela i da upravlja svojim postupcima u odnosu na delo. Ipak, činjenica, da je u konkretnoj situaciji isti morao da uloži dosta mentalne snage i snage volje da bi bio podobni adresat norme, umanjuje meru njegove krivice za počinjeno delo, i „daje mu za pravo“ da se nada blažem kažnjavanju. S tim u vezi, bitno smanjena uračunljivost je krivičnim pravom priznati stepen smanjenja krivice, koji omogućava ublažavanje kazne.²⁶

3. Odnos između bitno smanjene uračunljivosti i neuračunljivosti

Za razliku od bitno smanjeno uračunljivih osoba, učiniooci, koji su u vreme izvršenja dela bili neuračunljivi, nisu bili u mogućnosti da shvate značaj svog dela odnosno nisu mogli da upravljaju svojim postupcima u odnosu na delo. Oni nisu bili podobni adresati norme, jer

²⁶ Tako, D.Drakić, *Neuračunljivost*, ibid, str.199.

im je teški duševni poremećaj u potpunosti razorio psihički sklop njihove ličnosti.

Stoga se može reći da je bitno smanjena uračunljivost „međustanje između uračunljivosti u normativnom i neuračunljivosti u prirodno-naučnom smislu“²⁷. Kao takva, ona je, krivično-pravno posmatrano, bliža uračunljivosti, nego neuračunljivosti. Jer, i bitno smanjeno uračunljiva osoba je uračunljiva i kriva za počinjeno delo, kako smo to napred pokazali. U ovoj konstataciji ogleđa se suštinska razlika između neuračunljivosti i bitno smanjene uračunljivosti. Naime, dok neuračunljivost negira krivicu za izvršeno delo, bitno smanjena uračunljivost je smanjuje, ali ipak potvrđuje²⁸ i samo utiče na visinu kazne. Međutim, kako je bitno smanjena uračunljivost „iz psihopatoloških razloga nastala smanjena krivica“²⁹ to je ona, iz psihopatološkog ugla posmatrano, bliža neuračunljivosti, nego uračunljivosti. Tako, oni isti psihopatološki osnovi koji mogu isključiti uračunljivost, mogu je i bitno smanjiti. Jedina razlika ogleđa se u tome što ovi osnovi nisu u tolikoj meri izraženi kao što je to slučaj kod neuračunljivih osoba.

Ipak, to ne znači istovremeno i da su sve uračunljive osobe duševno zdrave, na šta smo u prethodnom izlaganju ukazali. S tim u vezi, psihijatrija danas poznaje raznovrsne duševne poremećaje koji nisu teže prirode i karaktera, a koji bitnije ne utiču na uračunljivost okrivljenog u krivičnom postupku. Oni nisu dostigli određeni stepen težine, koji bi u konkretnoj situaciji mogao prouzrokovati bitno smanjenu uračunljivost. Takođe, izuzetno se može desiti da je okrivljeni u vreme dela bolovao od nekog teškog duševnog poremećaja, koji, međutim, nije, uopšte ili u većoj meri, uticao na umanjjenje njegove uračunljivosti u odnosu na izvršeno krivično delo.³⁰

Iz toga bi se moglo zaključiti, da su neuračunljive i bitno smanjeno uračunljive osobe uvek duševno poremećene, a uračunljive mogu biti, kako duševno zdrave, tako i duševno poremećene. Kada su uračunljivi učinioci duševno poremećeni, to ili nije ona vrsta poremećaja kojoj krivično pravo priznaje relevantnost za isključenje ili bitno smanjenje krivice učinioca za izvršeno delo, ili ona izuzetno to jeste, ali u konkretnoj situaciji nije uopšte ili u dovoljnoj meri uticala na psihičke funkcije rasuđivanja i odlučivanja u relaciji prema delu.

²⁷ A.Mergen, *Zum Begriff der verminderten Zurechnungsfähigkeit im Sinne des § 51 Abs. 2 StGB*, *Goltdammer's Archiv für Strafrecht*, Hamburg – Heidelberg, 1955, s.193.

²⁸ I smanjena krivica je takođe krivica za izvršeno delo.

²⁹ A.Mergen, *ibid*.

³⁰ Tako, na primer, može se dogoditi da je učinilac u vreme dela bolovao od teške duševne bolesti - paranoidne shizofrenije, ali da počinjeno delo nije u uzročnoj – posledičnoj vezi sa njegovim paranoidnim idejama.

Dakle, bitno smanjena uračunljivost je normativno bliža uračunljivosti, a prirodno-naučno neuračunljivosti. Kako je u pitanju krivično-pravni institut, bitno smanjena uračunljivost se može označiti kao pravno relevantni podslučaj uračunljivosti. Ipak, psihopatološku sličnost između neuračunljivih i bitno smanjeno uračunljivih učinilaca krivično pravo valorizuje propisivanjem mogućnosti da sud ovakvim učiniocima izrekne neku od mera bezbednosti psihijatrijskog karaktera, ukoliko su za to ispunjeni zakonom propisani uslovi.³¹

4. Priroda savremenog instituta bitno smanjene uračunljivosti

Nakon što smo definisali pojam bitno smanjene uračunljivosti i razgraničili ga od neuračunljivosti, u narednom izlaganju pokušaćemo da odredimo prirodu ovog veoma kompleksnog instituta. Da bi došli do toga, krenućemo od analize zakonske definicije odnosno pojma Krivičnog zakonika. Prema istoj, bitno smanjeno uračunljiv je onaj učinilac krivičnog dela, čija je sposobnost da shvati značaj svog dela ili sposobnost da upravlja svojim postupcima bila bitno smanjena, usled duševne bolesti, privremene duševne poremećenosti, zaostalog duševnog razvoja ili druge teže duševne poremećenosti.³²

Može se konstatovati da naš zakonodavac prilikom regulative bitno smanjene uračunljivosti postupa po tzv. biološko-psihološkoj metodi. Najpre navodi određena psihopatološka stanja ili procese koji utiču na normalno psihičko funkcionisanja učinioca, a zatim zahteva da ta stanja odnosno procesi ostvare odgovarajući učinak na planu psihičke funkcije rasuđivanja odnosno odlučivanja učinioca u relaciji prema izvršenom krivičnom delu. Drugim rečima, da bi neko bio bitno smanjeno uračunljiv potrebno je da je u vreme dela bolovao od duševne bolesti, privremene duševne poremećenosti, zaostalog duševnog razvoja ili druge teže duševne poremećenosti, koja je dovela do bitnog smanjenja sposobnosti učinioca da shvati značaj svog dela odnosno da upravlja svojim postupcima u odnosu na izvršeno krivično delo. U narednom izlaganju ćemo ukratko analizirati obe komponente.

U okviru tzv. biološke komponente odnosno instituta Zakonik u odredbi o bitno smanjenoj uračunljivosti navodi određene psihopatološke

³¹ Mere bezbednosti psihijatrijskog karaktera ne mogu se prema našem Krivičnom zakoniku izreći uračunljivim učiniocima, pa i kada su oni u vreme dela bolovali od neke duševne bolesti ili poremećenosti, koja međutim nije isključila ili bitno smanjila njihovu uračunljivost za izvršeno delo.

³² Videti član 23 stav 3 u vezi sa stavom 2 Krivičnog zakonika, Službeni glasnik Republike Srbije, br.85, Beograd, 6. oktobar 2005.

kategorije, koje se terminološki razlikuju od odgovarajućih psihijatrijskih izraza. Stoga zahtevaju interpretaciju. Tako, zakonski termin duševna bolest odgovara u prvom redu onome što se u psihijatriji naziva psihoza. A za njenu definiciju ćemo morati konsultovati psihijatre: „Psihoze su psihijatrijska oboljenja kod kojih je narušavanje psihičkih funkcija dostiglo toliki obim, da su na taj način uviđanje i sposobnost da se odgovori na neke uobičajene zahteve života ili veza sa realnošću znatno narušeni“³³. Radi se o najtežim duševnim poremećajima koji najčešće dovode do neuračunljivosti. Zatim, „privremena duševna poremećenost“ postoji „kada su svest i orijentacija lica u vremenu i prostoru, kao i sećanje na protekle događaje, teško pogođeni, obično za kratko vreme“³⁴. Karakteristika ovog pojma je da kod učinioca dolazi do teškog poremećaja svesti, obično kraćeg trajanja, koji može biti prouzrokovan različitim faktorima od kojih su najčešći afekti i intoksikacija. Nakon prestanka dejstva endogenog ili egzogenog uzročnika poremećaja psiha učinioca se vraća u normalno stanje, što znači da se u stanju „privremene duševne poremećenosti“ mogu naći samo psihički zdrave osobe. „Zaostali duševni razvoj“ odgovara psihijatrijskim izrazima oligofrenija odnosno sindrom mentalne retardacije. Pod ovim se, kao što je poznato, podrazumeva nedovoljna razvijenost intelektualnih sposobnosti, a može biti genetski determinisana, ili socio-psihološki uslovljena. Konačno, „druga teža duševna poremećenost“ je kategorija koju raniji naši krivični zakoni nisu poznavali. Pod njom se podrazumevaju različita psihopatološka stanja koja predstavljaju duševna odstupanja od norme. Reč je o osobama koje nisu duševno bolesne u pravom smislu te reči, ali nisu ni duševno zdrave. One najčešće imaju poremećaj u sferi nagona ili karaktera. Tu se u prvom redu svrstavaju psihopatije, neuroze i nagonski poremećaji.

U sudsko-psihijatrijskoj praksi bitno smanjenu uračunljivost najčešće prouzrokuju „lakši paralički ili shizofreni defekti, početne arteriosklerotične ili senilne pojavne forme demencije, lakše forme epilepsije ili slaboumnosti, povrede mozga sa neznatnim psihičkim posledicama, afekti, stanja pijanstva, neuroze, psihopatije i nagonski poremećaji“³⁵.

Za postojanje bitno smanjene uračunljivosti dovoljno je da je učinilac u vreme izvršenja dela patio samo od jednog od napred navedenih pravno relevantnih duševnih poremećaja. Međutim, to ne znači da kumula-

³³ Videti u: *Der psychiatrische Sachverständige in Strafrecht*, Berlin – Heidelberg, s.57.

³⁴ M.Kobal, *Psihopatologija za varnostno in pravno področje*, Ljubljana, 2000, str.218.

³⁵ T.Lenckner, *Die verminderte Zurechnungsfähigkeit*, ibid, s.122.

tivno dejstvo više ovakvih poremećaja nekada ne može prouzrokovati bitno smanjenu uračunljivost. Tako, može se dogoditi da kumulacija karakternog abnormiteta i afektivne razdraženosti učinioaca u vreme dela dovede u konkretnom slučaju do njegove bitno smanjene uračunljivosti. Karakterni abnormitet se može podvesti pod pravnički termin „druga teža duševna poremećenost“, a afektivna razdraženost pod termin „privremena duševna poremećenost“.

Ako se u krivičnom postupku dokaže postojanje prve komponente, prelazi se na ispitivanje druge – tzv. psihološke komponente instituta bitno smanjene uračunljivosti, jer Zakonik zahteva kumulativno ispunjenje obe.

Psihološka komponenta obuhvata, kako Zakonik kaže, bitno smanjenu sposobnost shvatanja svog dela ili bitno smanjenu sposobnost upravljanja svojim postupcima u odnosu na delo. Da bi došli do odgovora na pitanje kada je ispunjen ovaj uslov potrebno je najpre razmotriti pojmove „rasuđivanje“ odnosno „odlučivanje“. Tako, rasuđivanje je psihička funkcija koja je sastavljena od različitih intelektualnih operacija, kao što su – upoređivanje i razlikovanje, analiza i sinteza, apstrakcija i konkretizacija, i zaključivanje.³⁶ Dakle, to je misaoni proces koji omogućuje pravilno sagledavanje i poimanje, odnosno spoznaju, realnog spoljnog sveta. Za osobu koja nije mogla da spozna pravilnu sliku realnog spoljnog sveta kažemo da je nesposobna za rasuđivanje. Sposobnost rasuđivanja ugrožavaju oni psihopatološki poremećaji koji pre svega pogađaju kognitivne funkcije. Za razliku od rasuđivanja, sposobnost odlučivanja u kontekstu predmetnog razmatranja je mogućnost neke osobe da na ispravan način dovede u vezu podstreke na neko postupanje i njima suprotstavljene predstave, a potom i da obrazuje voljnu odluku za određeno ponašanje³⁷. Ko to nije bio u mogućnosti da učini – nesposoban je za odlučivanje.³⁸ Sposobnost za odlučivanje narušavaju oni psihički poremećaji koji se reflektuju u emocionalno-afektivnoj oblasti.³⁹

Ipak, nas ovde ne zanimaju psihičke funkcije rasuđivanja odnosno odlučivanja po sebi, već samo u relaciji prema izvršenom delu. S tim u vezi, sposoban da shvati značaj svog dela, u kontekstu funkcije rasuđivanja koja stoji u osnovi ove sposobnosti, je onaj učinilac koji je mogao da shvati stvarni i društveni značaj počinjenog dela, to jest, najjednostavnije rečeno, koji je mogao da shvati šta radi i šta će svojom radnjom prouzrokovati. Takođe, sposoban da

³⁶ Tako, D.Jevtić, *Sudska psihopatologija*, Beograd – Zagreb, 1966, str.56.

³⁷ „U širem smislu riječi hotimičan čin jest čin, kojemu prethodi zamisao toga čina ili zamisao njegovih neposrednih učinaka, a koji je određen tom zamisli“, P.Guillaume, *Psihologija* (prevod), Zagreb, 1958, str.213.

³⁸ S tim u vezi, o odluci i patologiji odluke videti, P.Guillaume, *ibid*, str.221,222.

³⁹ Tako, W.Rasch, N.Konrad, *Forensische Psychiatrie*, 3. Auflage, Stuttgart, 2004, s.374.

upravlja svojim postupcima, u kontekstu funkcije odlučivanja koja stoji u osnovi ove sposobnosti, je onaj učinilac koji je bio u mogućnosti da pravilno odmeri podstreke koji su ga „vukli“ u pravcu izvršenja dela i njima suprotstavljene predstave o preprekama, i na osnovu toga formira svoju odluku.

Kako je bitno smanjena uračunljivost podslučaj uračunljivosti, to i za bitno smanjeno uračunljivog učinioca važi isto što i za uračunljivog. Dakle, i on je u vreme izvršenja dela posedovao psihički kapacitet koji mu je omogućio spoznaju onoga što radi u fizičko – kauzalnom smislu, kao i obuzdavanje impulsa koji su ga „vukli“ u pravcu izvršenja spoznajnog dela. Jedino što je njemu bilo znatno teže nego uračunljivoj osobi da dođe do ispravne spoznaje, ili da pravilno usmeri svoje ponašanje.⁴⁰ Međutim, on je do toga mogao doći. Za postojanje bitno smanjene uračunljivosti dovoljno je da je jedna od ovih sposobnosti bila znatno ometena u odnosu na izvršeno delo, to jest, bitno smanjeno uračunljiv je onaj učinilac kojem je u vreme dela, ili sposobnost da shvati značaj izvršenog dela, ili sposobnost da upravlja svojim postupcima u odnosu na delo bila bitno smanjena.⁴¹

Postavlja se pitanje, na koji način se u sudsko – psihijatrijskoj praksi utvrđuju odnosne komponente instituta bitno smanjene uračunljivosti.

U prvoj fazi se ispituje, da li je u vreme dela na strani učinioca postojao neki zakonom propisani teški duševni poremećaj koji je uticao na njegovu ličnost i psihičke funkcije, pa i na one od kojih zavisi sposobnost rasuđivanja i odlučivanja. O tome se izjašnjava veštak. On dakle rekonstruiše psihičko stanje učinioca u vreme dela i u odnosu na delo, pri čemu se posebno interesuje za svesnu i voljnu psihodinamiku prilikom izvršenja dela.⁴² Nakon toga sudija je dužan da dijagnostikovani psihopatološki sadržaj veštaka subsumira pod odgovarajuće zakonske termine – „duševna bolest, privremena duševna poremećenost, zaostali duševni razvoj ili druga teža duševna poremećenost“. Dakle, to nisu psihijatrijsko-psihološke kategorije, već pravni pojmovi pod koje se mogu podvesti odgovarajući psihijatrijsko-psihološki sadržaji. Ipak, u praksi se dešava da veštaci utvrđenu psihijatrijsku dijagnozu podvode pod odgovarajući pravni pojam i nazivaju je odgovarajućim „pravnim imenom“. To i nije nelegitimno i nelogično, jer veštak faktički odlučuje o biološkoj komponenti. A da li će on ili sudija utvrđenu psihijatrijsku dijagnozu „zaodnuti“ određenim pravnim terminom – to i nema neki veći značaj.

⁴⁰ Tako, Schönke – Schröder. Preuzeto iz F.Bačić, *ibid*, str.224.

⁴¹ Videti zakonsku definiciju instituta bitno smanjene uračunljivosti u prethodnom izlaganju.

⁴² Tako, S.Haddenbrock, *Die juristisch-psychiatrische Kompetenzgrenze bei Beurteilung der Zurechnungsfähigkeit im Lichte der neuen Rechtsprechung*, Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft, Band 75, Heft 2, Berlin, 1963, s.465.

Ukoliko postoji neki krivično-pravno relevantni psihopatološki osnov bitnog smanjenja uračunljivosti, prelazi se, kao što je poznato, na ispitivanje postojanja psihološke komponente. O njoj odluku treba da doneše sudija. Naime, polazeći od rezultata do kojih je došao veštak na prvom stepenu ispitivanja, sudija je ovde dužan da odgovori na pitanje, u kojoj meri je krivično-pravna norma, kao faktička sila, bila delotvorna u okviru motivacionog procesa učinioca u vreme dela. Ukoliko on dođe do odgovora da je učiniocu, zbog postojanja teškog duševnog poremećaja, bilo veoma teško da se motiviše shodno odnosnoj normi, primeniće se institut bitno smanjene uračunljivosti. Ipak, na ovo pitanje empirijski se ne može odgovoriti. Zbog toga, niko ne može očekivati od sudije da se izjasni o individualnom potencijalu spoznaje i suzdržavanja, odnosno, o stvarnom, aktuelnom i konkretnom rasuđivanju i odlučivanju određenog učinioca. On može ovde samo da ispita, kako bi se ponašao neki drugi čovek u unutrašnjoj i spoljašnjoj situaciji u kojoj se učinilac nalazio. Dakle, u praksi sudija polazi od iskustva o realnim mogućnostima ponašanja ljudi, uzimajući u obzir „prosečne sposobnosti čoveka“.

S tim u vezi, „sposobnost rasuđivanja i odlučivanja je normativna konstrukcija na empirijskom fundamentu, koja razjašnjava pitanje da li je učinilac bio podobni adresat norme“.⁴³ Kako je, dakle, merilo za ustanovljavanje bitno smanjene sposobnosti rasuđivanja i odlučivanja – normativne prirode⁴⁴, ovaj vrednosni sud može dati jedino sudija. Stoga je to pravno pitanje⁴⁵, mada se o tome ne vodi dovoljno računa, pa se u praksi o ovim sposobnostima po pravilu izjašnjavaju veštaci.

Na osnovu prethodno rečenog može se zaključiti da je institut bitno smanjene uračunljivosti po svojoj prirodi psihopatološko – normativni mešoviti pojam. U njega su ugrađene i psihopatološke činjenice, ali i njihovo normativno vrednovanje. U okviru prve komponente dominiraju psihopatološke činjenice, a u okviru druge je presudno normativno vrednovanje. Pronalaženjem činjenica i njihovim vrednovanjem protkan je dakle celokupni institut bitno smanjene uračunljivosti. Njihovo dopunjavanje i prožimanje predstavlja specifičnost odnosnog instituta. U njemu su empirija i normativitet neraskidivo vezani.

⁴³ A.Schmidt – Recla, *Theorien zur Schuldfähigkeit – Psychowissenschaftliche Konzepte zur Beurteilung strafrechtlicher Verantwortlichkeit im 19 und 20. Jahrhundert*, Leipzig, 2000, s.54.

⁴⁴ Iz tog razloga ovu komponentu bitno smanjene uračunljivosti pravilnije bi bilo nazvati „normativnom“ umesto, kako se uobičajeno u teoriji krivičnog prava naziva, – „psihološkom“.

⁴⁵ Tako i J.Plate, *Psyche, Unrecht und Schuld – Die Bedeutung der psychischen Verfassung des Täters für die allgemeinen Voraussetzungen der Strafbarkeit*, München, 2002, s.478.

*Dragiša Drakić, Ph.D., Assistant Professor
Novi Sad School of Law*

Substantially Diminished Capacity

Abstract

In the first section of the article the author discusses the evolution of the modern doctrine of substantially diminished capacity which emerged at the beginning of the twentieth century.

In the second section of this article the author defines the concept of the doctrine of substantially diminished capacity. In relation to that, the author point out that a person with a substantially diminished capacity – is a person who at the time of the commission of the crime suffered from a severe mental disorder which impaired his normal psychological functioning, that in turn made it especially difficult, however not impossible, for him to appreciate a particular criminal norm.

In the third section of the article the relation between the doctrines of substantially diminished capacity and insanity are defined, while the similarities and differences between these two doctrines are presented.

Finally, in the fourth section of the article, the author investigates the nature of substantially diminished capacity. At the end, the author comes to a conclusion that substantially diminished capacity is a psychopathological-normative concept which is composed of psycho-pathologically relevant facts and their normative evaluation.

Key words: substantially diminished capacity; severe mental disorder; impaired mental functioning; insanity; psychopathological-normative concept.